

MICHEL HENRI KOWALEWICZ KU PAMIĘCI

Jens Loenhoff

Essen-Duisburg University

jens.loenhoff@uni-due.de

Orbis Idearum, Vol. 5, Issue 1 (2017), pp. 71–75.

Po krótkiej, ale ciężkiej chorobie Michel Henri Kowalewicz zmarł jesienią 2016 roku. My, jego koledzy i przyjaciele, poznani przez Michela w ciągu jego życia we wszystkich częściach świata, wspominamy wszystkie lata współpracy naukowej, ożywione dyskusje i owocną wymianę intelektualną. Pozostawiony przez niego dorobek cechuje się nie tylko niezwykłym duchem, lecz także wyjątkową i żywiołową biografią naznaczoną wędrówkami w poszukiwaniach językowych, kulturowych i dyscyplinarnych.

Jako syn matki – Niemki i ojca – Polaka, urodzony w Poznaniu Michel po maturze najpierw studiował germanistykę na Uniwersytecie Adama Mickiewicza. Dzięki stypendium jego Alma Mater mógł on wyjechać na rok studiować na wydziale filozoficznym berlińskiego Uniwersytetu im. Humboldta, co znacząco wpłynęło na jego późniejsze zainteresowania badawcze. Oprócz oferty edukacyjnej, również i wizyty w wielkich muzeach, teatrach i bibliotekach, rozbudzały jego naukową ciekawość wobec mniejszości narodowych, religijnych, kulturowych i językowych, które znacznie wpłynęły nie tylko na rozwój Berlina, lecz także na światłe myślenie XVIII wieku. Jego fascynacja różnorodnością języków i kultur jest jednakże mocno związana z niemiecko-polsko historią jego rodzinnego miasta i wielokulturowego pochodzenia. To ono, można to z perspektywy powiedzieć, stanowiło fundament jego akademickiego zainteresowania wszechstronnym oddziaływaniem filozofii, religii, literatury i sztuki osadzonej w określonych państwowych i kulturalnych granicach, mającego odwzorowanie w jego twórczości do samego końca. Pierwsze własne studia traktują o aktywności Berlińskiej Akademii Nauk, Gminy Kalwińskiej w Berlinie, sztuce Oświecenia, autorów jak Moses Mendelssohn czy Lessing, do których nawiązywał tematycznie nawet w swoich późniejszych publikacjach. Jego nauczyciele akademicy w Polsce, w Niemczech i Francji dopatrzyli się dość wcześnie talentów u studenta i mogli się o tym wkrótce przekonać, gdy ich ambitny naukowiec już we wczesnej młodości otrzymywał pierwsze nagrody i stypendia za samodzielne prace. Nawiazane w czasie studiów kontakty z Uniwersytetem Metz oraz tamtejszym Centre des Périodiques de Langue Allemande

de Lessing à Heine, jak i wsparcie uznanych francuskich germanistów, zaowocowały nakłonieniem go, po egzaminach w Poznaniu w roku 1983, do przesiedlenia się do Francji, aby współpracować z *Groupe d'Études Comparatistes sur l'Europe du Nord*, gdzie profil ideowy jego pracy był rozwijany dalej. Stypendium promocyjne *Mission Historique Française en Allemagne* pozwoliło na pobyt naukowy w *Max-Planck-Institut für Geschichte* w Göttingen, *Herzog-August-Bibliothek* w Wolfenbüttel oraz *Lessing-Akademie*, podczas którego mógł opracować koncepcję projektu jego dysertacji *Lessing et la Pensée Médiévale*, która odnosząc się do Lessinga nawiązywała do średniowiecza w kontekście niemieckiego oświecenia. Dzięki temu w połowie roku 1990 mógł ukończyć *Faculté des Sciences Humaines* na Uniwersytecie Metz. Wszelkoniemnie uznana i pozytywnie odbierana w dyskusjach dachowych oceniana dysertacja stanowiła impuls do zaproszenia go do współpracy w kole *Centre d'Études du Moyen Âge et de la Renaissance* na Uniwersytecie Amiens. W ramach prac *Centre d'Étude du XVIIIe Siècle* na uniwersytecie Université Paul-Valéry w Montpellier oraz zamiany na działająca tam grupę *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS) w roku 1996 zaczął się dla Michela nowy i ważny etap jego biografii naukowej. W ramach obszernego i wielostronnego projektu w CNRS pod tytułem *Archives de l'Est/Littérature et Relations Culturelles avec la Russie 1750-1830* realizował od 1997 własny projekt naukowy pod tytułem *La Russie des Lumières au Croisement des Influences Allemandes et Françaises: Sciences, Arts, Littérature, Philosophie et Politique, 1740-1812: Contribution à l'Histoire des Transferts Interculturels*, związany z intensywnymi i długotrwałymi badaniami archiwów we Francji, Rosji i Niemczech oraz intensyfikacją już istniejących, czy też stworzeniem nowych sieci naukowych, we Włoszech, Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych lub Holandii i Hiszpanii. W Oxfordzie była to *Voltaire Foundation* oraz *International Society for Eighteenth-Century Studies*, z którą był ściśle związany, a we Włoszech Instytuty Filozoficzne Uniwersytetów w Padwie, Mediolanie i Rzymie, z którymi związany był potem, nadal w kontekście włosko-polskiej współpracy naukowej współdziałania z włoskimi gremiami w zakresie wspierania badań naukowych. W Niemczech inspirowała go w tym czasie szczególnie współpraca z Uniwersytetami w Berlinie, Poczdamie i Saarbrücken, gdzie prowadzone były już od dawna historyczne i systematyczne badania dotyczące kwestii transferu kulturowego i wymiany kulturowej w szczególności w kontekście niemiecko-francuskim. Również w tym czasie, w związku z powyższymi badaniami, nawiązał pierwsze kontakty z Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie i tamtejszym kręgiem badaczy skoncentrowanym wokół historii idei, jak i z *Polską Akademią Nauk* w Warszawie.

Ciągle interesowały go podobieństwa i różnice oświecenia na Wschodzie i Zachodzie, w „Lumières“, „Enlightenment“ oraz „Illuminismo“, których to licznie formy starannie rekonstruował na podstawie lektury prawie pomija-

nych źródeł archiwalnych, czasem na podstawie korespondencji pomiędzy sekretarzem Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, Johannem Albrechtem Eulerem, synem słynnego matematyka – Leonharda Eulera, a członkiem Akademii i niemieckim uniwersalistą Gerhardem Friedrichem Müllerem, który to badał Syberię na polecenie carycy. Te i jeszcze inne liczne studia szczegółowe pozwoliły zrekonstruować wszechstronne oddziaływania francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego Oświecenia w kontekście europejskiej komunikacji uczonych XVIII. wieku.

Wyniki tych badań zostały ostatecznie zakończone i złożone w roku 2004 na Uniwersytecie w Amiens i obronione pomyślnie przed międzynarodowym gremium specjalistów jako praca habilitacyjna zatytułowana *De Doctrinae et Culturae Translatione. A Propos de la Réception du Moyen Age et de la Communication Savante au XVIIIe Siècle*. W roku 2005 został mianowany na profesora historii filozofii Uniwersytetu Gdańskiego. Wybór tamtejszych gremiów wykorzystał do wzmacniania partnerstwa naukowego, np. w ramach umowy zawartej pomiędzy Uniwersytetem Gdańskim i Uniwersytetem w Duisburg-Essen w ramach koncepcji „Joint Master Degree“, związanej ściśle z jego nową funkcją pełnomocnika rektora w zakresie utworzenia Interdyscyplinarnego Instytutu Komunikacji Międzykulturowej, służącego koordynacji i integracji tego rodzaju działań naukowych na Uniwersytecie Gdańskim.

Również po powrocie do Polski Michel związany był z francuskimi Uniwersytetami i jednostkami badawczymi jako ich zrzeszony członek, mianowicie *L'Institut de Recherche sur la Renaissance, l'Age Classique et les Lumières* przy CNRS w Montpellier, *Centre d'Études des Mondes Russe, Caucasicien et Centre-Européen* am *Maison des Sciences de l'Homme* w Paryżu lub poprzez liczne zlecenia prowadzenia zajęć i profesury wizytujące, jak ostatnio na Wydziale Prawa na Sorbonie i University of Social Sciences and Humanities (Uniwersytet SWPS), gdzie przez wiele lat prowadził zajęcia.

Po przejściu na Uniwersytet Jagielloński przejął w roku 2009 kierownictwo nad *Międzynarodowym Klubem Historii Idei*, jak również nad utworzonym w 2011 roku centrum badawczym – *Centrum Badań nad Historią Idei* na Wydziale Filozoficznym, przyczyniając się do jego energicznego rozwoju i nawiązania kontaktów zagranicznych poprzez organizowanie licznych sympozjów i pozyskiwaniu grantów na badania, o czym mowa w wydawanym przez niego i Riccardo Campę, pod patronatem Uniwersytetu w Padwie czasopiśmie *ORBIS IDEARUM – European Journal of the History of Ideas*. Wkład Michela w rozwój historii idei, rekonstrukcji powiązań intelektualnych oraz komunikacji międzykulturowej pośród uczonych akademii europejskich, uniwersytetów i bibliotek prezentuje się znakomicie, co można i trzeba zaoferować odbiorcy skupionemu na współczesności i percepcji aktualności badań komunikacji międzykulturowej, aby zauważyć związane z tym kontynuacje i przeszkody. Po pierwsze, jest to wspomnienie historii kultury dialogu oraz praktykowanej

dysputy naukowej, analiza tekstów i idei Oświecenia w Europie oraz mentalności grup naukowych okresu Oświecenia, wskazując na fakt znaczenia tych powiązań między uczonymi oraz korespondencji jako środka przekazu i dominującej formy komunikacji już w XVIII wieku. Wymienić tu należy przedstawicieli wczesnego Oświecenia, jak Gotthold Ephraim Lessing, John Locke, François Fénelon czy Hermann Samuel Reimarus, którzy bardzo go absorbowali, encyklopedystów Jeana Henri Samuel Formey oraz Jean-Baptiste Robinet, ponadto członków Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, przede wszystkim Daniel Bernoulli, Leonhard oraz Johann Albrecht Euler, Gerhard Friedrich Müller, Jakob von Stählin czy Daniel Dumaesq. Również mniej znane figury, jak rzeźbiarka Marie Anne Collot lub geograf Anton Friedrich Büsching cieszyły się jego zainteresowaniem, czy wreszcie wpływowi reformatorzy jak Anton Hermann Francke czy szwajcarski filozof oświeceniowy Bartolomeo De Felice. Prace tych autorów, nie zawsze znanych wśród badaczy Oświecenia (tzw. „Dix-huitièmiste“) czytał on po łacinie, rosyjsku, francusku czy niemiecku. Zajmował się także filozofami i naukowcami XIX. i XX. wieku, jak Ernest Renan, Sigmund Freud czy urodzonym w Gdańsku Heinrichem Rickertem, na którego filozofii kultury i jego pojęciu „Weltanschauung“ skupił się w ostatnich latach, które interpretował jako znaczące i wpływowe słowo-klucz dla ponadnarodowej republiki uczonych (*Gelehrtenrepublik*).

Oczytany i wykraczający dalece poza swoją specjalizację, wykształcony w starym stylu uczony, jakich coraz mniej na współczesnych uniwersytetach. Miał własne naukowe i metodyczne przekonania uczulające na dowolność i błahostki pojawiające się w szaleńczych procesach profilowania curriculum uniwersyteckich. Intensywność, z jaką podróżował pomiędzy Polską, Francją, Włochami, Niemcami i USA, oraz z jaką angażował się w badania historii idei, sięgała często granic możliwości, czego nigdy nie okazywał. Wkład wniesiony dzięki starannej analizie źródeł historycznych wykazał potencjał historii idei pojmowanej szerzej niż historia teorii czy historia pojęć, którą metodologicznie oraz koncepcyjnie można i należy rozumieć tak szerzej, jak i głębiej, jeżeli chce się zrekonstruować i zrozumieć genezę idei zawartych w symbolicznie uwikłanych wyobrażeniach i ich oddziaływaniach. Nie dziwi zatem fakt, że prezentacja pojęcia stosunków kulturowych i konstelacji społecznych wraz z transgraniczną jakością idei i odkryć stanowi wątek licznych dzieł od epoki Oświecenia po czas współczesnej Europy, co prezentuje nie tylko jego własną autonomię historyczną, lecz także skuteczną samoocenę i warunkuje spojrzenie w przyszłość w uwzględnieniu jego historii. Spojrzenie syna Niemki i polskiego Żyda poruszało dogłębnie. To spojrzenie naukowca wyśmienitego polskiego uniwersytetu i francuskiego obywatela, wspominającego w prywatnych kręgach o bolesnych doświadczeniach, co pozwala przypuszczać, jak bardzo poruszały go niektóre sytuacje i zjawiska mające miejsce pomiędzy Wschodem i Zachodem; będącego kulturowym wędrowcem zarówno w trakcie Zimnej Wojny, jak i po. Jego wraz-

liwość i pewne słabości mogły być związane właśnie z tymi doświadczeniami.

My, jego koleżanki i koledzy ubolewamy nad stratą znanego na arenie międzynarodowej uczonego z zakresu historii idei i akademickiego obywatela świata, zacnego gospodarza licznych konferencji, pewnego siebie Europejczyka i człowieka o wielkim sercu, a przede wszystkim: kochanego i niezapomnianego przyjaciela.